

Тарас Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
заступник директора – декан повної вищої освіти,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та філософії права
Garasumiv_@ukr.net

ДЕВІАНТНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ПІДСТРУКТУРНА СИСТЕМА МЕНТАЛЬНО СТРУКТУРОВАНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

© Гарасимів Т., 2017

Грунтовно досліджено девіантну правосвідомість як підструктурну систему ментально структурованої правосвідомості, визначено її особливості. З'ясовано, що випереджувальне відображення у девіантній правовій свідомості – це такий структурний просторовий конфігураційно-становий зв'язок девіантної правової свідомості із сучасним перехідним суспільним буттям, у процесі якого відбувається девіантне відображення не тільки цього маргінально-правового стану правового об'єкта, але й трансгресивних тенденцій його розвитку з огляду на еволюційні перспективи немаргінально-правового регулювання суспільних відносин, які існують у площині зміни кризового циклу соціальної активності сучасної девіантної української правосвідомості, щонайменше, на перший некризовий, низький цикл соціальної активності.

Ключові слова: свідомість; правосвідомість; девіантна правосвідомість; підструктурна система; ментально структурована правосвідомість; випереджувальне відображення.

Тарас Гарасимів

ДЕВИАНТНОЕ ПРАВОСОЗНАНИЕ КАК ПОДСТРУКТУРНАЯ СИСТЕМА МЕНТАЛЬНО СТРУКТУРИРОВАННОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ

Основательно исследовано девиантное правосознание как подструктурная система ментально структурированного правосознания, определены ее особенности. Выяснено, что опережающее отражение в девиантном правовом сознании – это такая структурная пространственная конфигурационно-словная связь девиантного правового сознания с современным переходным общественным бытием, в процессе которого происходит девиантное отражение не только этого маргинально-правового состояния правового объекта, но и трансгрессивных тенденций его развития с учетом эволюционных перспектив немаргинально-правового регулирования общественных отношений, которые существуют в плоскости изменения кризисного цикла социальной активности современного девиантного украинского правосознания, по меньшей мере, на первый некризисный, низкий цикл социальной активности.

Ключевые слова: сознание; правосознание; девиантное правосознание; подструктурная система; ментально структурированное правосознание; опережающее отражение.

Taras Harasymiv

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Theory and Philosophy of Law
Sc. D., Prof.

QUESTION RELATIVES AS A DESIGN SYSTEM OF MENTALLY STRUCTURED RIGHTS

The thesis explores deviant legal consciousness as a substructural system of mentally structured justice, its features are determined. It was found out that the proactive reflection in the deviant legal consciousness is a structural, spatial configurative relationship of a deviant legal consciousness with a modern transitional social being, during which there is a deviant reflection not only of this marginal legal state of the legal object, but and transgressive tendencies of its development in view of the evolutionary perspectives of non-marginal legal regulation of social relations that exist in the plane of change in the crisis cycle of social activity modern deviant Ukrainian legal consciousness, at least on the first non-crisis, low cycle of social activity.

Key words: consciousness; legal consciousness; deviant legal consciousness; substructure system; mentally structured legal consciousness; forward display.

Постановка проблеми. Девиантна правосвідомість як підструктурна система природної, ментально структурованої правосвідомості, на наш погляд, визначає (і створює – за наявності посттоталітарних умов) властивості усього системно-логічного компендіуму як правових, так і неправових девіацій соціуму, соціокомунікативної та правової реальності, а також ідейно-світоглядну парадигму перетворень перехідного правосоціуму.

Аналіз дослідження проблеми. Очевидно, цілепокладальному поясненню філософсько-правової сутності категорії “девиантна правосвідомість” сприятиме міждисциплінарний (синергетичний) аналіз смислосмістовної сутності девиантної правосвідомості, який концептуально резонує з методологічними напрямками наукових розвідок 70-х років минулого століття. До таких розвідок, в яких висвітлювалися і досліджувалися системно-структурні зв'язки у різних відношеннях і відносинах, необхідно зарахувати, насамперед, методичні ідеї, які обґрунтували В. І. Свідерський та Р. А. Зобов і якими, на нашу думку, аксіологічно підведено функціонально-теоретичну базу під створення у науково-понятійній площині категорії “поліфункціональна структура”.

Відзначимо, що проблемою спадкоємності позитивної правосвідомості ґрунтовно цікавився В. О. Чефранов, низка його ідей заслуговує на творче переосмислення й розвиток з урахуванням сучасних реалій. Водночас підкреслимо, що у зарубіжних учених цей аспект проблематики не викликав наукового інтересу, бо фактично жодної публікації з цієї тематики не вдалося виявити. Враховуючи актуальність для соціальної практики науково-теоретичного осмислення природи та сутності функції розвитку правосвідомості й вироблення на цій основі прагматичних рекомендацій, спрямованих на подолання рецидивів девиантності, вважаємо нашим важливим завданням методологічно-правове окреслення відомих позитивістських вітчизняних та іноземних підходів до виявлення позитивної природи і сутності функції випередження розвитку перехідного правобуття звичайною позитивною правосвідомістю, яку ми ідентифікуємо як різновид девиантної правосвідомості.

Метою статті є ґрунтовне дослідження девиантної правосвідомості як підструктурної системи ментально структурованої правосвідомості, визначення її особливостей.

Виклад основного матеріалу. Систематизація, узагальнення різних наукових позицій та врахування новітніх наукових напрацювань у цій царині й з'ясування у методологічно-правовому аспекті сучасного стану активної функції випередження перехідного пострадянського буття українською девіантною правосвідомістю – усе це об'єднано метою осягнення цих аспектів як у площині позитивного, так і у площині філософсько-правового, синергетично опосередкованого, методологічно-правового їх розуміння.

Пригадаємо, що природу позитивної правосвідомості, зокрема її функцію випередження суспільного буття, значною мірою досліджували найактивніше на вітчизняних теренах із середини 60-х до середини 70-х років ХХ ст., аж до кінця століття, після чого науковий інтерес до правової свідомості згас. Доволі інтенсивно природу і сутність звичайної позитивної правосвідомості вивчали у радянському позитивному правознавстві, марксистській філософії та історичному матеріалізмі. Незважаючи на те, що тепер ці наукові дисципліни теоретично застаріли, стали непопулярними, ми не можемо їх обійти, оскільки немає актуальнішого сучасного матеріалу, якщо не враховувати давніх теоретичних розвідок, розмірковувань та роздумів у ХІХ ст., зокрема І. Львіна, П. Новгородцева, Г. Гегеля та інших.

Як відомо, вітчизняна філософія традиційно засуджувала й ігнорувала так званий вульгарно-матеріалістичний погляд, згідно з яким суспільна свідомість, виступаючи механічним відображенням суспільного буття, не може ні випереджати суспільне буття, ні зворотно впливати на нього. Здатність девіантної правосвідомості як різновиду суспільного, перехідного пострадянського розвитку, випереджувати хід розвитку дійсності (передбачати ті чи інші результати) є чи не найціннішою якістю правової свідомості, яка дає змогу її суб'єктам порівняно вільно орієнтуватися у навколишній природній та соціальній дійсності. Як впливає із розмірковувань, наприклад, В. О. Чефранова, першого українського філософа права, з його ідей та умовисновків, сама ідея передбачення ґрунтується на діалектичному положенні про активне ставлення свідомості людини загалом до довкілля, таке ставлення, що виявляється у попередній мислинневій побудові дій і в ідеальному омріянні результатів цих дій.

Це означає, що здатність людини охоплювати своєю свідомістю результати діяльності, які у конкретний момент ще не настали, пов'язана з умінням випереджувати, ставити перед собою певні цілі та організувати свою діяльність у напрямі досягнення цих цілей. З цього приводу, наприклад, П. К. Анохін зауважує, що випереджувальне відображення є загальною властивістю живої матерії [1], і воно пов'язане з пристосувальною діяльністю організмів, з їхньою умовно-рефлекторною діяльністю, що характеризується “упередженістю” та “сигналізацією” майбутніх подій, які відбуватимуться у зовнішньому світі. На думку В. П. Тугаринова, найзагальнішим фундаментом цієї властивості “є органічна цілездатність, яка властива всій живій природі загалом” [2, с. 55]. Живі організми, успадковуючи здатність випереджати хід зовнішніх подій, почали з найбільшою вигодою пристосовуватися до майбутніх, часто небезпечних явищ зовнішнього світу, задовго до того, коли ці явища виникнуть. На глибокі генетичні передумови свідомості як випереджувального відображення вказують також Ф. Георгієв та Г. Хрустов [3, с. 21]. У вищих тварин, які володіють психікою, доцільно сприймати особливу, специфічну для психіки форму, яку І. П. Павлов назвав “рефлексом мети”. У нових дослідженнях із нейрофізіології ця здатність психіки вищих організмів ідентифікується в поняттях “випереджаюче відображення” або “модель потрібного майбутнього” [2, с. 56].

Як вважав І. Губерман, будь-яка життєдіяльність організму загалом цілеспрямована. У цьому виявляється біологічна активність мозку, яка полягає у його здатності завжди пропедевтично моделювати (прогнозувати) майбутнє [4, с. 173]. Свого найвищого ступеня здатність випереджувального відображення досягає у свідомості людини. Метою людської діяльності в найповнішому розумінні слова можна назвати лише таку, основним мотивом та суттю якої є досягнення свідомої, тобто зрозумілої, відомої людині мети як омріяного майбутнього, яке досягне, але тільки в уяві (йдеться про мету як особливу форму відображення дійсності). У нашому контексті здатність ідеально моделювати маргінальний-напівмаргінальний-немаргінальний “майбутній стан” (“потрібне майбутнє”) правової норми в свідомості людини становить саму суть його правомірної чи неправомірної поведінки, виступає праворефлексивною основою “фізіології (і біології та

психології) фізичної та розумової активності”, зокрема й різноджерельної, різноциклової соціальної активності позитивної правової свідомості, девіантної правосвідомості [5, с. 162].

Сучасне актуальне, синергетично структуроване як трансгресивно модернізоване, теоретичне та практичне значення проблеми випереджувального відображення у девіантній правовій свідомості полягає не тільки у тому, що воно дає змогу глибше вивчити не лише механізм девіантно-правової (або протиправної, маргінально-протиправної, маргінально-правової) поведінки особистості, але й дає можливість на вищому методологічному рівні вирішувати питання, пов'язані з коротко-часо-просторовим, середньо-часо-просторовим та далеко-часо-просторовим прогнозуванням у девіантній правовій свідомості (девіантному процесуальному праві), що створює маргінальні норми права.

Перед тим, як з'ясувати особливості випереджувального відображення у девіантній правовій свідомості, доцільно дати його загальну характеристику. Випереджувальне відображення у девіантній правовій свідомості – це такий структурний просторовий конфігураційно-становий зв'язок девіантної правової свідомості із сучасним перехідним суспільним буттям, у процесі якого відбувається девіантне відображення не тільки цього маргінально-правового стану правового об'єкта, але й трансгресивних тенденцій його розвитку з огляду на еволюційні перспективи немаргінально-правового регулювання суспільних відносин, які існують у площині зміни кризового циклу соціальної активності сучасної девіантної української правосвідомості, щонайменше, на перший некризовий, низький цикл соціальної активності. Як відомо, зміна циклу соціальної активності девіантної правової свідомості підпадає під методологію філософії права, синтетичного філософування, опосередкованого синергетикою правосвідомості [6, с. 155].

Випередження рівня розвитку перехідних правовідносин у девіантній правосвідомості завжди, як правило, об'єктивно-зумовлене, тобто позитивно-сцієнтичне, без урахування ідейного аспекту творення девіантних правових рефлексій як девіантної правосвідомості, що можна оптимально розуміти лише, згідно з проведеними дослідженнями, у неопозитивній, філософсько-правовій площині їх методологічної верифікації як методологічно-правовій [7, с. 46–54]. Воно є специфічним вираженням типово маргінальних, але хаотично, еволюційно зорганізованих потреб перехідного правобуття у модернізаційному нелінійному вдосконаленні засобів синергетичного самоорганізаційного регулювання, які виникають на основі реальних девіантно-маргінальних суперечностей перехідної соціальної дійсності.

На нашу думку, нині, як ніколи, стає доволі актуальною теза марксистської філософії та історичного матеріалізму про те, що суперечка між виробничими силами та виробничими відносинами, що виникає у модернізаційній актуалізації традиційних засобів виробництва матеріальних благ, актуально правоусвідомлюється не тільки у науковому, політичному, моральному, а й у правовому плані. У перехідні епохи, коли чинна система права вже не задовольняє традиційних потреб перехідного суспільства, виникаючи внаслідок девіантного розвитку виробничих сил, як правило, передові прошарки суспільства висловлюють нові правові погляди, трансгресивно аналізують нову систему установ, таку, що більше відповідає “духу часу ринкової економіки”. Отже, відносне випередження традиційною правовою свідомістю та абсолютне випередження девіантною правосвідомістю нової девіантно-маргінальної правової дійсності відбувається не на пустому місці – воно є відображенням спочатку типово старих-маргінально-старих і нових – маргінально-нових правовідносин, що походять із нової соціально-економічної бази, з нових форм власності, а це означає, що воно виникає з них та після них, тобто відстає від них і одночасно випереджає цей рівень емпіричних маргінальних перехідних правовідносин [5, с. 256].

Раніше неодноразово зазначалося, що будь-яке випереджувальне відбиття пов'язане з цілепокладальною діяльністю людини. Для точнішого розуміння випереджувальної можливості девіантної правової свідомості ця обставина має надзвичайно важливе значення. Незалежно від того, чи йдеться про конкретний механізм дії маргінальної правової норми, в якій девіантно проектується (моделюється як можливе) майбутня маргінально-правова поведінка особистості, що підпадає під типово правові оцінки, чи про трансгресивні можливості девіантної правової

свідомості загалом або частково, або абсолютно випереджати такий рівень емпіричних, девіантно-маргінальних правовідносин, випереджувально-девіантне, згодом девіантно-маргінальне правове відображення завжди пов'язане з категорією цілі. Як слушно зауважує Д. А. Керімов, за власною метою право “безпосередньо виражає випереджувальне відображення свідомістю дійсності, і саме в цьому полягають творчі потенції права у перебудові дійсності” [9, с. 375].

Правова мета як ідеальне передбачення результату, на досягнення якого спрямовані рефлексивні дії девіантної правосвідомості, взагалі характеризує всі форми і види теоретичного управління. Але тільки в праві мета набуває “стандартного” узагальнення як раціональний образ правової поведінки – правомірної, зафіксованої у правовій нормі. Як мислений правоусвідомлений образ, маргінально-правова мета виникає раніше, ніж її перетворення у правовому житті. Маргінальною правовою метою є ідеальний девіантний, маргінально-правовий “внутрішній образ” предметів, що підлягають девіантній правосвідомості. У цій меті їх раніше відзначає людина ще у суб'єктивній формі. З маргінально-парадигмальною метою девіантної правової свідомості тісно пов'язана така її типова ознака, як маргінальне та девіантно-маргінальне правове буття. Відображаючи маргінально-правову дійсність не просто такою, якою вона є, але й з огляду на те, якою вона повинна бути, девіантна правова свідомість ніби окреслює певну ієрархічно упорядковану перспективну схему (модель) тих чи інших перехідних суспільних правовідносин [9, с. 325].

Коли йдеться про девіантну поведінку людини з урахуванням її прав та обов'язків, про ймовірні наслідки у випадку їх невиконання, то девіантна правова свідомість нібито не тільки створює парадигмально-девіантний образ самої маргінальної правової діяльності, але й визначає результат такої діяльності, що підпадає під типові правові оцінки, і тим самим орієнтує (програмує) тепер вже типово девіантно-маргінальні правові дії та вчинки особистості.

Розроблення відповідних наукових поглядів багато в чому, як правило, передують чинному законодавству, воно може випереджувати також правову ідеологію, психологію, не кажучи вже про буденні правові погляди та індивідуальну правосвідомість. Випереджувальна функція науково-правової свідомості пов'язана з концептуальною тенденцією останньої до істинного об'єктивного пізнання ще не досліджених аспектів, зв'язків і відносин, закладених в актуальному маргінальному правовому об'єкті. Науково-теоретичні правові погляди як система суворих абстракцій можуть ідеально “перебудовувати” сформовані правовідносини, створювати оптимальні проекти правового регулювання, теоретично висувати рекомендації, пов'язані з тим чи іншим напрямом розвитку девіантної правової свідомості загалом і правової практики зокрема. Очевидно генеральним напрямом розвитком девіантної правосвідомості, що має кризовий цикл соціальної активності, є той, що виводить трансгресивну її трансформацію на такі шляхи, які сприяють зміні кризового циклу соціальної активності, щонайменше на перший некризовий або низький. Як відомо, такими шляхами оптимального розвитку є синергетичні.

Розкриваючи істотні аспекти перехідного соціального розвитку та фіксуючи їх в окремих поняттях та їх об'єднаннях (синергетичні судження, умовисновки, закони, теорії, гіпотези), науково-правова свідомість може розкривати істинні синергетичні закономірності (закони), зв'язки дійсності й, виділяючи серед них типові, що повинні парадигмально “висвітлюватись” девіантною правовою свідомістю, передбачати на рівні маргінальної парадигми девіантної правосвідомості подальший перебіг маргінальних правових явищ. Здатність до об'єднання, що притаманна теоретичним знанням, є гносеологічним джерелом передбачення, гносеологічною передумовою трансгресивного переходу відображальної функції девіантної правосвідомості в перетворювальну, коли змінюється кризовий цикл її соціальної активності на перший некризовий [8, с. 278].

Виникає логічне запитання: як встановити, коли кризовий цикл соціальної активності девіантної правосвідомості змінюється на некризовий? На нашу думку, в умовах перехідного посттоталітарного праворозвитку критеріями оптимізації кризового циклу соціальної активності девіантної правосвідомості є: збільшення соціальної орнаміки чинної української нормативно-правової бази, широке застосування міжнародної законодавчої бази у вітчизняній правозаконодавчій, приєднання вітчизняної чинної нормативної бази до світового правового поля, внаслідок чого повинна змінитися правова і правоосвітня культура мислення, правозастосування та нормотворення, процедура ухвалення цивілізаційно налаштованих українських законів тощо.

Незважаючи на доволі широкі, навіть абсолютні випереджувальні можливості, науково-правове відображення, водночас, певною мірою обмежене як загальними гносеологічними законами розвитку будь-якого знання взагалі, так і особливостями позитивного права як деякої зафіксованої догматичної правової системи (реальності), що входить до об'єкта цього правового пізнання. Окрім того, критерії випереджувального девіантного відображення правових теорій залежать також і від їх соціально-економічної спрямованості. Доволі високі можливості випереджувального відображення також і у цивілізовано узгодженої вітчизняної правової ідеології, що, як і наука, також прагне до істинного пізнання об'єктивних зв'язків і відносин перехідного правобуття, до розкриття оптимальних закономірностей правового об'єкта. У нашому контексті маргінальні правові ідеї, що є безпосереднім відображенням сучасної різноджерельної політичної свідомості, парадигмально передують створенню маргінальних правових норм як актів девіантної правосвідомості та їх відповідному маргінальному тактичному здійсненню. Наявність ідеї, на думку П. В. Копніна, “слугує передумовою практики, щоправда, не єдиної, але надзвичайно важливої, що накладає свій відбиток на специфічність практики, як істини людської форми діяльності” [10, с. 90].

Що ж стосується буденної девіантної правової свідомості, то для неї характерні значно обмежені критерії випереджувального відображення, що пов'язано з недостатністю правомірної достовірності відображення в цій свідомості. Буденна девіантна правосвідомість, що побудована здебільшого на емпіричному маргінальному спостереженні та безпосередньому досвіді, часто обмежується звичайними уявленнями, пов'язаними з конкретними випадками застосування як маргінальних, так і немаргінальних правових норм, вона не підіймається до широких теоретичних узагальнень. Але й ця свідомість, як зазначалося, може містити певні позитивні ідеї, пов'язані з удосконаленням чинного законодавства, з перспективами оптимального функціонування державно-правової організації тощо. Випереджувальне відображення у буденній девіантній правосвідомості може мати сенс і позитивне значення лише в тому випадку, якщо зможе наблизитися до наукових ідей та образів.

У перехідному, кризовому суспільстві, з “пережитками тоталітаризму”, як свідчать наукові дослідження, традиційна, ментально структурована логіка ідентифікації та легітимізації національної, правової культури, як правило, немає. Вона комунікативно заміщена постідеологічно опосередкованою (за традиційною радянською ідеологією) штучною логікою створення колективних правових міфологем та ідеологем нементального змісту щодо вироблення не правокультурного, а комунікативно-ідеологічного дослідження і кореляції девіацій різних типів та форм [11, с. 39–41]. Не випадково девіаційними явищами за радянських (пострадянських) часів нерідко ставали проблеми національні або за формою, або за змістом.

На нашу думку, досліджуючи цей феномен, необхідно враховувати сутнісні особливості, специфіку та відмінності девіантної правосвідомості від природної, яка має ментальний зміст у відповідному нормотворенні та норморозвитку як поліфункціональна структура, репрезентуючи не лінійну, а ситуативну, маргінальну форму свого розв'язання у змісті, як правило, маргінального правового соціуму, з його соціальними патологіями, соціопатіями, світоглядно-аксіологічними девіаціями та викривленнями. Існують аргументовані теоретичні підстави стверджувати, що у формозмісті девіантної правосвідомості у феномені “форми” відбивається еволюційний (нелінійний), а у феномені “змісту” історичний (лінійний) розвиток звичайної правосвідомості [12, с. 11–15].

Трансцендентно індиференціюючи потреби лінійних та нелінійних векторів спонтанного, хаотичного за сутністю праворуху за кризових часів правобуття, спадкоємність правосвідомості як підструктуро-підсистема етнотрадиції через свою соціальну активність у правотворчих процесах окреслює вектори зміни (і заміни) лінійних принципів розвитку на нелінійні, а також створює нові маргінальні правові істини та цінності.

Поліфункціональний (формозмістовий) характер структури девіантної правосвідомості змушує поставити аксіоматичне запитання про її поліфункціональну роль та сутність (призначення), що, як нам видається, можна виявити та виокремити як морфологічну і композиційну її масштабність, за якої вона ідейно завершується як дієва формозмістова якість парадигмального плану і суспільно-правове явище соціальної природи. Відповідь на поставлене

запитання, мабуть, треба розпочати з того, що сучасне перехідне суспільство, яке будує (відроджує, пригадує) свою аксіологічну модель правового, ментально опосередкованого світорозуміння та відповідного право- і законотворення, загальної світо-правоорієнтації, завжди виступає складною, динамічною, відкритою, але не цілісною системою. Відсутність функціональних параметрів цілісності перехідного суспільства можна пояснити насамперед посттоталітарно-маргінальною ментальною незавершеністю онтологічного опосередкування ідеоматичного змісту світоспоглядальних орієнтацій первинних – “фізичних” об’єктів, і вторинних – “юридичних” суб’єктів правосвідомості, що, як свідчать деякі останні дослідження, за еволюційною сутністю має завжди національну, ментально структуровану природу [13, с. 107–114], відповідно до якої, на наш погляд, і відбувається світоглядна диференціація та дивергенція різних моделей світових традицій права, а також правосвідомості.

Висновки. До видимих девіантних формотворень, змістотворень, станів та проявів формозмісту девіантної правосвідомості, яка типово характерна для перехідного, кризового (девіантного) суспільства і відповідної правової системи, спроможних аксіологічно окреслити концептуальне призначення ідеоматичної основи пізнавальних девіацій, їх форм, правомірно зарахувати різні цикли (рівні, стани) соціальної активності, спадкоємності у правосвідомості, правові суперечності, правові конфліктні стани та правові конфлікти як феноменальні характеристики перехідного (девіантного) буття.

Утворюючи в такий спосіб комплекс причинно-наслідкових детермінацій і детермінант, як правило, нерозв’язаних або незавершених, але таких, що розвиваються за висхідною, зумовлюючи неупереджувальну складність правових трансформацій, визначаємо розколотість, ситуаційну дезорієнтованість, аморфність і суспільну дезадаптованість правової ідіоми в загальному контексті девіацій у національній ідіомі, що лінійно не опосередковує правомірне втілення за девіантного правоздійснення та девіантної соціалізації національної ідеї у правову ідіому як визначальну аксіологопокладальну якість права.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анохин П. К. *Опережающее отражение действительности* / П. К. Анохин // *Вопросы философии*. – 1962. – № 7. – С. 35–42.
2. Тугаринов В. П. *Философия сознания* / В. П. Тугаринов. – М., 1971. – 364 с.
3. Георгиев Ф. И. *О предпосылках и особенностях сознания* / Ф. И. Георгиев, Г. Ф. Хрустов // *Вопросы философии*. – 1995. – № 10. – С. 21–32.
4. Губерман И. М. *Чудеса и трагедии черного ящика* / Игорь Миронович Губерман. – М., 2009. – 224 с.
5. Бирюков Б. В. *Кибернетика в гуманитарных науках* / Б. В. Бирюков, Е. С. Геллер. – М., 2003. – 286 с.
6. Степанян Э. Х. *Об относительной самостоятельности идеологии* / Э. Х. Степанян. – М., 2001. – 424 с.
7. Дмитрієнко Ю. М. *Проблеми дистанційної асиметрії права і закону у теоретичній проекції посттоталітарної правосвідомості (до актуалізації ідей П. І. Новгородцева про правову державу в контексті завдань сучасної політичної реформи)* / Ю. М. Дмитрієнко // *Ідея правової держави : історія і сучасність. Спец. вип.* – Луганськ : Луганська академія внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Ч. 2. – С. 46–54.
8. Живкович Л. *Теория социального отражения* / Л. Живкович ; пер. с сербскохорватского Й. Элеза. – М. : Прогресс, 1969. – 455 с.
9. Гарасимів Т. *Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія* / Т. З. Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.
10. Копнин П. В. *Идея как форма мышления* / Павел Васильевич Копнин. – К., 2013. – 128 с.
11. Дмитриенко Ю. М. *“Освое время” и правовое сознание (в контексте исследований философов права Национальной юридической академии им. Я. Мудрого)* / Ю. М. Дмитриенко // *Науково-теоретичні здобутки Слобідської України : філософія, релігія, культура: зб. наук. ст.* – Х. : Курсор, 1998. – С. 39–41.
12. Дмитрієнко Ю. М. *Часопис “Віра і Розум” у духовному відродженні України* / Ю. М. Дмитрієнко, І. В. Дмитрієнко, В. О. Чевранов, І. О. Орлов, К. М. Оробець // *Науково-теоретичні здобутки Слобідської України : про часопис “Віра і Розум”, його проблематику: зб. наук. праць.* – Х. : Курсор, 1999. – С. 11–15.
13. Дмитрієнко Ю. М.

REFERENCES

1. Anokhin P. K. *Operezhayushchee otrazhenie deistvitel'nosti* [Anticipating reflection of reality]. Voprosy filosofii. 1962. No 7. pp. 35–42.
2. Tugarinov V. P. *Filosofiya soznaniya* [Philosophy of consciousness]. Moscow, 1971. 364 p.
3. Georgiev F. I. *O predposylkakh i osobennostyakh soznaniya* [About preconditions and peculiarities of consciousness]. F. I. Georgiev, G. F. Khrustov. Voprosy filosofii. 1995. No 10. pp. 21–32.
4. Guberman I. M. *Chudesa i tragedii chernogo yashchika* [Miracles and the tragedy of the black box]. Moscow, 2009. 224 p.
5. Biryukov B. V. *Kibernetika v gumanitarnykh naukakh* [Cybernetics in the humanities]. B. V. Biryukov, E. S. Geller. Moscow, 2003. 286 p.
6. Stepanyan E. Kh. *Ob otnositel'noi samostoyatel'nosti ideologii* [About the relative independence of ideology]. Moscow, 2001. 424 p.
7. Dmytriyenko Yu. M. *Problemy dystantsiynoyi asymetriyi prava i zakonu u teoretichnykh proektsiyi posttotalitarnoyi pravosvidomosti (do aktualizatsiyi idey P. I. Novgorodtseva pro pravovu derzhavu v konteksti zavdan' suchasnoyi politychnoyi reformy)* [Problems of distance asymmetry of law and law in the theoretical projection of post-totalitarian justice (to actualize the ideas of P. I. Novgorodtsev about the rule of law in the context of the tasks of modern political reform)]. Ideya pravovoyi derzhavy : istoriya i suchasnist'. Spetsial'nyy vypusk. Luhans'k : Luhans'ka akademiya vnutrishnikh sprav MVS im. 10-richchya nezalezhnosti Ukrayiny Publ. 2004. Ch. 2. pp. 46–54.
8. Zhivkovich L. *Teoriya sotsial'nogo otrazheniya* [The theory of social reflection]. per. s serbskokhrovatskogo I. Eleza. Moscow: Progress Publ, 1969. 455 p.
9. Harasymiv T. *Pryrodni ta sotsial'ni determinanty formuvannya deviantnoyi povedinky lyudyny: filofs'ko-pravovyy vymir: monohrafiya* [Natural and Social Determinants of the Formation of Human Deviant Behavior: The Philosophical and Legal Dimension: monograph]. L'viv: L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav Publ, 2012. 420 p.
10. Kopnin P. V. *Ideya kak forma myshleniya* [Idea as a form of thinking]. Kyiv, 2013. 128 p.
11. Dmitrienko Yu. M. *“Osevoe vremya” i pravovoe soznanie (v kontekste issledovaniy filosofov prava Natsional'noi yuridicheskoi akademii im. Ya. Mudrogo)* [“Axial time” and legal consciousness (in the context of studies of philosophers of law at the National Law Academy named after J. Wise)] Naukovo-teoretichni zdobutky Slobids'koyi Ukrayiny : filosofiya, religiya, kul'tura. Zbirnik naukovikh statei. Kharkiv: Kursor Publ, 1998. pp. 39–41.
12. Dmytriyenko Yu. M. *Chasopys “Vira i Rozum” u dukhovnomu vidrozhenni Ukrayiny* [The magazine “Faith and Reason” in the spiritual revival of Ukraine]. Yu. M. Dmytriyenko, I. V. Dmytriyenko, V. O. Chefranov, I. O. Orlov, K. M. Orobets'. Naukovo-teoretichni zdobutky Slobids'koyi Ukrayiny : pro chasopys “Vira i Rozum”, yoho problematyku. Zb. nauk. prats'. Kharkiv: Kursor Publ, 1999. pp. 11–15.
13. Dmytriyenko Yu. M. *Do pytannya henezysu ukrayins'koyi natsional'noyi samosvidomosti v yiyi spadkoyemnosti* [The question of the genesis of Ukrainian national identity in its continuity] Yu. M. Dmytriyenko // Naukovyy visnyk. Filosofiya. Kharkiv: KhDPU im. H. S. Skovorody Publ, 1998. Vyp. 1. pp. 107–114.

Дата надходження: 04.06.2017 р.